

kteří odvedli mimořádně solidní práci a patří jim náš dík.

(Drobnosti: Teze, že matkou křesťanské teologie je apokalyptika, pochází od E. Käsemanna, J. H. Charlesworth ji jen cituje [ke s. 135]; na s. VII místo Scholar má být Scholer.)

PETR POKORNÝ

**Jaroslav Pelikan,
Mary Through the
Centuries. Her Place
in the History of Culture,
New Haven and London: Yale
University Press 1996, 267 s.**

Myšlenkou na sepsání monografie o Marii se začal J. Pelikán zabývat v době, kdy pracoval na knize *Jesus Through the Centuries* (vyšla v Yale University Press v roce 1985). Jak sám píše v úvodu, práci na mariánské tematice se začal systematicky věnovat až po dokončení knihy o Ježíšovi. Časovou posloupnost v pojednáních zdůvodňuje absolutním teologickým významem Ježíše a Marie. Jeho cílem bylo představit řadu odlišných, přitom souvztažných portrétů „Panny“ v jejich spojitosti a ve vývoji různých kultur napříč stoletími (s. IX).

Kniha tak přináší mozaiku obrazů a různých aspektů mariologie od hledání jejích počátků v novozákonních textech až po řadu fenoménů s ní spojených v současnosti a je zúročením mnohaletého autorova teologického studia dějin křesťanství. Jaroslav Pelikán vychází z teze, že Marie dala náplň definici feminina ve srovnání s Ježíšem, jenž je mnohem častěji oceňován za vymezení koncepce „člověka“ ve vztahu k lidství než „člověka“ jako muže (s. 1). Podtitulem knihy se autor odvolává na význam Marie v souvislosti s frekvencí používání jejího jména a jeho vzývání, na četnost mariánské tematiky v umění a také na fakt jejího prominentního postavení i ve století dvacátém. To dokresluje příklady řady mariánských zjevení či traktováním její postavy a funkcí jejího kultu v kontextu feministické teologie.

Názvy kapitol naznačují jednotlivé vrstvy a teologické důrazy mariologické tematiky a jejich řazení sleduje v podstatě chronologicky její proměnu v čase s významnými souvislostmi v dějinách kultury, respektive křesťanské civilizace.

První kapitola „Miriam of Nazareth in the New Testament“ (s. 7-21) předznačuje řadu problémů, kterým autor věnuje pozornost při sledování toho, jak byla Marie prožívána a chápána skrze běh staletí. Je retrospektivní konfrontací jednotlivých mariánských témat s biblickým materiálem. Autor vychází z otázky, jak přispěla Bible k portrétu Panny ve světle následujícího vývoje mariánské zbožnosti a doktríny (s. 7), a poukazuje na nevyhnutelné dilema při pohledu na vztah mezi bouřlivým a tematicky bohatým formováním doktrín o Marii a jejich obsahovým základem v Písmu (s. 11). Při jeho řešení nejsou problémem ani tak témata, jejichž založení v novozákonních textech je relativně přímočaré, jako ty součásti mariologie, pro něž není v těchto textech opora. Problematickým se pak zdá zvláště způsob, jakým Jaroslav Pelikán uvedené dilema řeší za pomoci pramenného materiálu vázaného na ten proud křesťanství, který je možné pouze díky retrospekci označit za ortodoxní. Autor v podstatě nepřihlíží k sociálně historickému a kulturnímu kontextu, s nímž jsou kořeny vzniku mariologie spojeny. Výjimkou v tomto smyslu jsou vazby na některé starozákonné postavy. Pozornost obrací zejména k tématům Mariina panenství, pozdravení/modlitbě Ave Maria, koncepci Marie jako Druhé Evy, Matce Boží, Požehnané, Matce Bolestné, Marie jako modelu víry vycházející z Lk 1, 38. Marie je zde představena jako „Žena pro všechny časy“ s poukazem na fakt, že obsah, který budou následující generace spojovat s titulem „požehnaná“, se bude během století významně proměňovat. Za impozantní ocenění Marie pokládá J. Pelikán ohlas, s nímž bude Mariina požehnanost považován za relevantní muži i ženami v pestré škále situací „po všechny časy“ (s. 21).

Název druhé kapitoly „The Daughter of Zion and the Fulfillment of Prophecy“ (s. 23-36) je aplikací teze „Novum (Testamentum) in Vetere latet, Vetus in Novo patet“ na mariánské téma a poukazuje na proces přisvojení materiálu starozákonního, který je

podle autora významný právě kvůli „anticipaci“ této tradice (s. 24) pro účely mariánské úcty a doktríny. Ten je v knize popsán jako metoda amplifikace, která byla součástí alegorické a figurativní interpretace Bible. V této souvislosti pak rozvíjí pohled na další mariologická témata jako je například Černá Madona, Marie jako Mulier Fortis, Choregos, Semper Virgo, a představa Mariiny tváře jako té, která je nejpodobnější tváří Kristově a jejímž prostřednictvím je možné nahlédnout tvář Boha. Na základě téže koncepce vysvětluje význam zjevení Marie a místo vizí ve sféře náboženské zkušenosti. Ukazuje využití starozákonních obrazů ve vztahu k Mariinu nanebevzetí a upozorňuje na proces harmonizace pozdějších mariologických témat s texty Bible.

Vývoji mariánské tematiky ve století druhém a třetím je věnována kapitola „The Second Eve and the Guarantee of Christ's True Humanity“ (s. 39-52), kde je její rozvoj spojen se dvěma významnými aspekty života a myšlení, které přetrvávají podle autora až do současnosti: s časem a lidským dějinami a problémem přesného definování významu, co znamená být člověkem. Marie se v procesu interpretace stala díky svému aktu dobrovolné poslušnosti Druhou Evou a principiální garancí lidskosti Krista. Díky tomuto kontextu reinterpretace je představována jako nová matka všech, kdo věří a kdo žijí ve víře v jejího božského Syna (s. 52).

Název čtvrté kapitoly „The Theotokos, The Mother of God“ (s. 55-65) naznačuje problém definování a prosazování doktríny o Marii jako Bohorodičce. Tento koncept je uveden na pozadí kontroverzí vzešlých ze sporů s arianismem. Autor se snaží doložit původnost koncepce spojené s pojmem Theotokos v prostředí křesťanském, přičemž jeho odmítnutí teze o možnosti přijetí tohoto konceptu z prostředí kultur antických bohyní je založeno na tradičním pohledu na dějiny křesťanství a na usilovné snaze nalézt vysvětlení všech fenoménů spojených s mariologií v kontextu vyvíjejícího se křesťanství.

Pátá kapitola „The Heroin of the Qur'an and the Black Madonna“ (s. 67-79) představuje Marii ve významné dějinné roli „stavitelky mostů“ k jiným kulturám a jiným náboženstvím, v tomto případě mezi judaismem a islámem a islámem a křesťanstvím. Kon-

cepce Marie jako multikulturní postavy je zde nastíněna zvláště v souvislosti s významem svatyní a významem uctívání obrazu Marie.

Kapitola „The Handmaid of the Lord and the Woman of Valor“ (s. 81-94) představuje Marii jako ztělesnění modelu víry a poukazuje na souvztáhnost obou koncepcí, které jsou součástí její titulatury. Model víry je formulován na základě obrazu zvěstování a tematicky je zde spojen s pojednáním o problémech milosti, poslušnosti, aktivní role, svobodné vůle. Jako Mulier Fortis nebo Stella maris se Marie zvláště v poezii stala tou, která pomáhá překonat strážně.

Problémům spjatým se vznikem liturgie soustředěné na kult Marie je věnována kapitola „The Adornment of Worship and the Leader of the Heavenly Choir“ (s. 97-110). Autor si všímá odlišností vývoje v západní a východní části křesťanského světa, který se netýká pouze tematiky pojednané v této kapitole, a poukazuje na nutnost spojení obrazu Marie s dějinami byzantského liturgického a teologického definování Marie jako Bohorodičky, které ovlivňovalo způsob, jakým byla později zobrazována na Západě.

Pohled na sexualitu v souvislosti s obrazem Marie představuje kapitola osmá „The Paragon of Chastity and the Blessed Mother“ (s. 113-122). Zabývá se zejména glorifikací panenství na úkor mateřství a vyzdvížením mateřství (ale nikoli panenství) jako svátosti, a tenzí, která z této skutečnosti vyplývala. Spojuje toto téma s problematikou sexuálních excesů pozdní antiky, vůči nimž byla postavena Panna Marie, a excesů askeze, jimž měla čelit Marie jako Matka.

Jako typický obraz středověkého pohledu na Marii je koncipována kapitola devátá „The Mother Dolorosa and the Mediatrix“ (s. 125-136), kdy se charakteristickým projevem zbožnosti stává kultické opakování Ave Maria. Spojení dvou zde uvedených koncepcí Marie je přitom komplementární, neboť jsou propojeny s vývojem typů středověké zbožnosti, včetně mariánské mystiky.

Typem mariologické interpretace částí Danteho *Božské komedie* je kapitola desátá „The Face That Most Resembles Christ's“ (s. 139-151).

V jedenácté kapitole „The Model of Faith in the World of God“ (s. 153-163) se opět

vrací Jaroslav Pelikán k postavě Marie jako modelu víry, v tomto případě v souvislosti s interpretací, jaké se jí dostává v kontextu rodící se reformace na základě principů *sola gratia* a zejména *sola fide*. Prostřednictvím této reinterpretace se vytváří „protestantská mariologie“, díky níž se Marie stala „dívkou z Nazaretu, vytrženou iniciativou Boha ze svého obyčejného života k velké a historické úloze v dramatu spásy“ (s. 163).

Téma dvanácté kapitoly „The Mater Gloriosa and the Eternal Feminine“ (s. 165-175) se soustřeďuje na Goethova *Fausta*, v němž je podle J. Pelikána podán „nejpropracovanější příklad Panny Marie jako trvalého archetypu“.

Tematicky se další kapitola „The Woman Clothed with the Sun“ (s. 177-187) odráží od aplikace části textu Zjevení sv. Jana (Zj 12, 1) a jeho křesťanské interpretace. Je však věnována fenoménu mariánských zjevení v souvztáhnosti s různými politickými či sociálními tématy. Podle autora je často přehlížen jejich podíl na doktrinálním vývoji. Je však otázkou, zda fakt, že podněty pro vývoj kultu spojeného se zjeveními jsou záležitosti ovlivňovanou zejména „zdola“, je možné interpretovat jako „demokratický proces“ (s. 186).

Dotvářen katolické mariologické doktríny ve smyslu dogmat o Mariině bezhříšnosti a neposkvřněném početí tematizuje kapitola desátá „The Great Exception, Immaculately Conceived“ (s. 189-200). Další kapitola „The Queen of Heaven, Her Dormition and Her Assumption“ (s. 201-213) pak dovádí vývoj mariánské dogmatiky do posledních let století dvacátého.

Shrnutí témat a přístupů je poslední kapitola „The Woman for All Seasons – And All Reasons“ (s. 215-223). Autor ji uvádí textem Magnificat (Lk 1, 48), jehož slova považuje po téměř dvaceti stoletích existence mariánské zbožnosti za plně verifikovanou.

Mnohá témata čerpaná z širokého kontextu kultury uvedená v této knize jsou retrospektivním promyšlením různých oblastí historie, pro něž je postava Panny Marie nepostradatelným interpretativním klíčem. Autor je přesvědčen, že bez pozornosti Panně Marii není možné porozumět historii západní spirituality a zbožnosti. Postavu Panny Marie uvádí jako téma naplňující současné

tendence hledání metodologie, která by umožnila proniknout za dominantní studium tzv. vysoké kultury směrem k poznání náboženských představ a praktik prostých a nevzdělaných lidí (s. 215). To jistě znamená významný posun ve studiu dějin křesťanství. Mariánský kult je skutečně tématem, které by k naplnění uvedených trendů mohlo vést. Autor sám konstatuje, že by při hledání sféry lidového, respektive žitého náboženství, měl být tematizován také pohyb od zbožnosti lidové směrem k liturgii, víře a dogmatu spíše než opačně (s. 216). S touto tezí nelze souhlasit, je však nutné říci, že předložená publikace tento metodologický pohled neuplatňuje a obraz, který předkládá, je téměř výhradně intelektuální, a vrstvu lidové zbožnosti je možné za ním v podstatě pouze tušit.

Kniha profesora Pelikána je nepochybně cenným příspěvkem k interpretaci vývoje a místa mariánského kultu v dějinách nejen křesťanského náboženství a křesťanské kultury. Je psána s nadhledem, díky němuž uvádí do souvislostí mnohé fenomény kulturních dějin; pro prezentování řady problémů vychází nejen z děl literárních, ale i výtvarných, jejichž reprodukce celou řadu mariánských témat ilustrují. Z pohledu religionistiky je recenzovaná kniha významným pramenem pro studium současné teologicko-historické interpretace mariánského kultu.

IVA DOLEŽALOVÁ

**M. Elser – S. Ewald –
G. Murrer (eds.),
Encyklopedie náboženství,
Kostelní Vydří: Karmelitánské
nakladatelství 1997, 408 s.**

Pokryt složitou problematikou náboženství jedním encyklopedickým dílem zřejmě není možné, aniž by autorovi nebo – častěji – týmu autorů nebyla vytýkána určitá jednostrannost ve výběru věcných hesel nebo v celkové koncepci. Každý takový lexikon je vždy z toho či onoho důvodu konfrontován s očekávanými čtenáři i recenzenty, která se v jejich očích nepodařilo naplnit.

V poslední době vyšlo v češtině několik slovníkových děl zabývajících se globálně náboženstvím. Lze připomenout *Slovník ná-*